

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО МОВНОЇ ОСВІТИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Формування високоосвіченої особистості – найголовніше завдання, що лежить в основі освітньої політики нашої держави на сучасному етапі. Вихідні концептуальні ідеї його реалізації закладені в таких основних нормативно-правових документах, як Національна доктрина розвитку освіти в Україні у ХХ столітті, закони України “Про освіту”, “Про вищу освіту”, “Концепція загальної середньої освіти”. У цьому аспекті важливого значення набуває проблема формування комунікативної компетентності учнів, їх мовної культури. У Державному стандарті початкової загальної освіти підкреслюється, що завдання вироблення в молодших школярів комунікативних умінь – одне з основних і є кінцевою метою навчання. У змісті освітньої галузі “Мова і література” (українська мова, початкові класи) вперше виокремлюються чотири змістові лінії: комунікативна, лінгвістична, українознавча та діяльнісна, при цьому наголошується на пріоритетності першої. Отже, дванадцятирічна шкільна освіта, в системі якої функціонуватиме єдина 4-річна початкова школа, цілком об’єктивно ставить нові завдання і перед вищою педагогічною освітою, де готуються вчительські кадри для початкової ланки загальноосвітньої школи.

Під час навчання у ВНЗ, на етапі зародження інноваційної діяльності, її загальних творчих основ, створюються найбільш ефективні умови для розвитку інноваційної поведінки майбутнього педагога. Даний період можна вважати сенситивним до розвитку мотиваційно-ціннісного ставлення до педагогічних інновацій, оскільки саме у цей час майбутній педагог найбільш чутливий до проблем освіти, до складних педагогічних ситуацій, які мають місце у власній діяльності і які вимагають від нього особистої участі та вирішення. Особистісно-орієнтована педагогічна освіта передбачає проектування індивідуальної траєкторії професійного становлення кожного студента протягом усіх років його навчання. Реалізувати це нині складно, адже бракує сучасних засобів навчання, особливо підручників, комп’ютерів, уніфікованою залишається організація навчального процесу. Реформування освіти вимагає зміни методології підготовки майбутнього вчителя початкових класів як особистості, що здатна до самовдосконалення та самонавчання впродовж життя, до прийняття рішень в інтересах дитини. Для розв’язання цього завдання потрібні нові підходи, нове педагогічне мислення, нове ставлення педагога до своєї діяльності, отже, й застосування інноваційних технологій.

Першочерговим завданням вищої школи є підготовка вчителя із глибокими знаннями мови, здатним програмувати, реалізувати і контролювати висловлювання, грамотно їх будувати, володіти основними видами мовленнєвої діяльності – слуханням, говорінням, читанням, письмом.

Незаперечною є істина, що вчитель початкових класів виступає творцем того фундаменту, на який спирається основна і старша школа, оскільки саме він започатковує формування в молодших школярів таких важливих загальнонавчальних умінь і навичок, як читання і письмо, виробляє реалістичні уявлення про навколишній світ, забезпечує засвоєння норм загальнолюдської моралі, прищеплює правильні гігієнічні навички, зокрема й пов'язані з навчальною діяльністю, виховує естетичні орієнтири, спільно з сім'єю закладає основи елементарних трудових умінь, пов'язаних зі щоденними дитячими, учнівськими і загальносімейними потребами.

Вважаємо, що такою ж незаперечною істиною є те, що головний професійний "інструмент" учителя – його мовлення. Під час щоденного кількогодинного спілкування педагога з дітьми 6-9-річного віку він, безумовно, активно впливає на різні аспекти дитячого мовлення. Дослідження засвідчують, що учні початкових класів здебільшого сприймають свого першого вчителя як незаперечний авторитет і намагаються наслідувати його в усьому і, безперечно, у мовленні, у манері висловлюватися, спілкуватися загалом.

Зазначимо, що проблема мовної освіти учнів, а також підготовка до її вирішення педагогічних кадрів постійно перебуває в полі зору вчених. Їй присвячено низку наукових досліджень і методичних праць, авторами яких є К.Ушинський, І.Огієнко, С.Русова, С.Чавдаров, В.Сухомлинський, М.Вашуленко, Л.Паламар, М.Пентилюк, О.Мельничайко та ін. Однак подальшого дослідження заслуговують сучасні підходи до мовної освіти, шляхи реалізації лінгводидактичних завдань в умовах, коли українська мова набула статусу державної.

Мета нашої статті – проаналізувати інноваційні підходи до забезпечення мовної освіти майбутніх учителів початкових класів у педагогічних ВНЗ різних рівнів акредитації, виявити оптимальні шляхи їх практичного застосування.

Вважаємо за доцільне наголосити, що шкільна мовна освіта, якщо вона хоче відповідати вимогам часу, новим суспільним запитам, які є надзвичайно динамічними, оскільки реагують на зміни в суспільно-політичному, економічному, громадському житті, то має своїм змістом, дидактичними цілями і засобами адекватно відповідати цим суспільним запитам.

При цьому слід пам'ятати, що спілкування молодших школярів, особливо сільської школи, замикається переважно на одній особистості, оскільки професіограма вчителя початкових класів є багатопредметною, особливо інтегрованою.

Відомо, що успішно навчати й виховувати можна, знаючи мікромеханізми людського спілкування. Однак ми бачимо, що слабкою ланкою в школі лишається справжнє володіння словом. На це звертав увагу ще В.О. Сухомлинський, та, як не прикро, у даному напрямі професійної освіти вчителя зрушення відбуваються дуже повільно. Низький рівень культури мовлення має сьогодні ряд причин, з-поміж яких слід назвати найголовніші:

1). Відсутність інтеграції, доцільного поєднання елементів психології, лінгвістики, гігієни, театральної педагогіки, основ теорії ораторського мистецтва з тими аспектами, що безпосередньо пов'язані з майстерністю усного мовлення.

2). Обмеженість вивчення динаміки мовленнєвого розвитку і форм мовлення при переході до навчання у ВНЗ, до роботи на виробництві та ін.

Варто відзначити, що мовлення – не самоціль, а засіб, який людина може використовувати по-різному в будь-якій ситуації. Саме тому в ході професійної підготовки майбутнього вчителя до мовлення обов'язково мають вивчатися питання особливостей інтонації мовлення, його темпу, ритму, пауз залежно від реальних умов, завдань і засобів висловлювання.

Мовленнєву підготовку майбутнього вчителя слід розглядати як комплексне утворення, що охоплює сукупність умінь студента, які сприяють успішній передачі інформації слухачам, забезпечують оптимальний добір і реконструкцію матеріалу, зважаючи на рівень підготовки класу.

Як відомо, головною особливістю усного мовлення є його інтонаційне забарвлення. Також великий вплив на діяльність школярів, на сферу їхніх почуттів та переживань учитель може досягти живим словом. Успіх такого впливу залежить від логіко-емоційного багатства мовлення, що виражається саме в інтонації. За її допомогою промовець може висловити конкретний зміст думки та її мету; почуття і ставлення до предмета висловлювання чи до співбесідника. Інтонація членує мовний потік на речення і фрази, поєднує смислом окремі частини речення, забарвлює текст у цілому “прохання, наказ, питання тощо”.

Мовна майстерність – це нормованість, зразковість, лексичне багатство, вміння доречно скористатися синонімічним розмаїттям. Потрібно, щоб слово промовляло не тільки до розуму, а й до серця. Умілий учитель виходить за рамки мовної буденності, одноманітних словесних формул, сірих канцеляризмів і звертається до образної властивості мови. Цим досягається емоційність, влучність, незаштампованість висловлювань, активізується увага учнів до навчального матеріалу, збагачуються взаємини педагога і його вихованців.

Уміння мовленнєвої діяльності – це уміння виражати думку просто, логічно, говорити переконливо, здійснюючи максимально ефективний вплив на учнів, спонукати їх до активної мовленнєвої взаємодії. Важко переоцінити вплив мови вчителя на пізнання учнями навколишньої дійсності, їх ставлення до природи, людей. За допомогою мови вчитель впливає на настрій учнів, виражаючи словами гордість і любов, турботу і співчуття, байдужість і співпереживання, зневагу й обурення, образу і прикристь.

Досвід практичної діяльності, експериментальна робота довели, що випускники вищих педагогічних навчальних закладів (дослідженням було охоплено 538 осіб) не володіють уміннями комунікативно досконалого мовлення, що виражається у низькій мовленнєвій культурі та мовленнєвій техніці. Дослідження показало, що в майбутніх учителів сформована стійка нерациональна модель мовленнєвої діяльності, яка характеризується

відсутністю належної логіки, багатослів'ям, порушенням чистоти мовлення, лексичною бідністю.

Виявлена значна невідповідність між реальними вміннями студентів, і їх уявленнями про власний рівень мовлення. Різниця середніх показників експертної оцінки і самооцінок складає відповідно за параметром “повністю відповідає” – 32,2%, “частково не відповідає” – 22,6%, “частково відповідає” – 18,6%, “не відповідає” – 9,0%.

Переважна більшість випускників (82,5%) розуміють, що мова є основним засобом спілкування, але тільки 36,1% з них звертають увагу на якість свого мовлення. Основна увага зосереджується на змісті мовленого. Основою смислового змісту є те, зазначав С.Л.Рубінштейн, що вона означає, але завдяки тому, що мова містить у собі виразні моменти, справжнє розуміння її досягається не тільки знанням предметного значення слів, уживаних у ній, а й інтерпретацією цих виразних моментів, які розкривають внутрішній зміст, вкладений у неї мовцем. Учні важко сприймають зміст інформації через те, що вчитель нею погано володіє, через те, що не знайдено адекватного думці мовного оформлення, єдності наукової доказовості й емоційної виразності.

Спостереження за мовленнєвою діяльністю студентів, проведене спеціальне дослідження показало, що найбільш масовим і типовим недоліком мовлення є сухість, монотонність, внаслідок чого наукова доказовість не супроводжується емоційною виразністю, за допомогою якої здійснюється передача особистісних смислів усіх нюансів психічного і фізичного стану вчителя, його емоційного ставлення до змісту інформації й учнів.

Зазначимо, що переконування студентів у тому, що невміння говорити виразно має своїм наслідком слабкий вплив мовлення і мови на учнів, більшістю не визнається. Пояснюється це відсутністю належної вимогливості викладачів вищих закладів освіти до якості мовлення студентів, недостатнім рівнем сформованості мовної майстерності в частини викладачів, внаслідок чого студенти часто перебувають у мовному середовищі, яке не відповідає вимогам. Крім того, в процесі мовлення, яке відтворює внутрішній стан, думки, почуття студента, виразність народжується безпосередньо, а в професійній діяльності, з передачею змісту “чужої” мови, становище ускладнюється і мова часто стає монотонною, що викликає негативне ставлення учнів до неї, утруднює спілкування або робить його взагалі неможливим.

Якщо говорити про системну мовно-мовленнєву підготовку вчителя початкових класів у ВНЗ, то, віддаючи належне курсам сучасної української мови та методики навчання мови в початкових класах, варто окремо зупинитися на такій важливій навчальній дисципліні, як “Основи культури і техніки мовлення” та спецкурсі “Методика виразного читання”. Вважаємо, що варто погодитися із зауваженням, висловленим у пояснювальній записці до першого курсу про те, що можна добре знати мовну теорію, але не вміти говорити, формулювати й передавати думки, почуття, а тим більше чужі, відбиті в опрацьованому тексті.

Серед компонентів практичного мовлення, на яких зосереджується увага, цілком слушно виділяються такі:

- володіння технологією мовлення, що, крім дихання, дикції, чистоти й висоти голосу, передбачає додержання орфоепічних норм; це особливо необхідно у процесі підготовки першовчителів в умовах діалектного мовного середовища;
- знання засобів логіко-емоційної виразності читання і мовлення та практичне володіння ними. Ці засоби охоплюють різновиди пауз, їх тривалість, логічні наголоси, зміни тону і темпу мовлення;
- уміння класовода в процесі підготовки до словесної дії орієнтуватися на особливості різних жанрів публічних виступів: доповідь, промову, бесіду (індивідуальну та колективну, тобто форму діалогу і полілогу), розповідь тощо.

Саме тому зміст мовної освіти майбутнього вчителя початкових класів спрямовується на забезпечення такої мовно-теоретичної і мовленнєво-практичної підготовки, яка була б адекватною його ролі в сучасній школі.

Вважаємо за необхідне наголосити, що майбутній учитель початкових класів і ті, хто його професійно формує, мають пам'ятати, що курс української, як і будь-якої іншої мови навчання, скажімо, російської, польської, угорської, – це важлива складова загального змісту початкової освіти, оскільки він є не тільки окремим навчальним предметом, а й основним засобом опанування всіх інших навчальних дисциплін.

Його мета – розвивати й удосконалювати вміння та навички в усіх видах мовленнєвої діяльності й навчити дітей читати й писати; сформувані в них певне коло знань про мову й мовні уміння; забезпечити відповідну мотивацію вивчення рідної мови.

Учитель повинен також знати, що сучасне шкільне навчання рідної мови спрямоване на розвиток у дітей, крім загальнономовленнєвих, і таких важливих загальнонавчальних умінь, як організаційні, загальнопізнавальні, контрольні-оцінні. У нових програмах ці вміння, яких молодші школярі мають набути на завершенні початкової ланки освіти, винесено в окремий розділ програми і їх треба тримати в полі зору практично на кожному уроці.

Щоб проводити в початковій школі уроки за інноваційними технологіями, учитель повинен вміти:

- оптимально поєднувати прийоми та методи навчання;
- враховувати інноваційні підходи до мовного розвитку дитини з перших днів навчання в школі;
- проводити триступеневі уроки з ключовими словами;
- користуватися новими засобами навчання читати і писати з попередженням дисменції;
- здійснювати розвивальне навчання та саморозвиток учнів на уроках мови; використовувати метод ейдетики в навчально-виховному процесі;
- проводити нетрадиційні уроки, на яких створювати навчально-

мовленнєві ситуації;

- організовувати різноманітні форми роботи на уроках мови та читання (парну, групову, диференційовану на базі групової);
- використовувати технологію розвивального навчання школи Дусавицького – своєчасно виявляти та розвивати потенційні можливості молодших школярів;
- здійснювати розвиток пізнавального інтересу, пізнавальної активності, самостійності, діяльності;
- використовувати на уроках проблемні завдання як інноваційну технологію деталізації мети навчання до виучуваного змісту;
- проводити уроки читання за лінійною схемою опрацювання літературних жанрів.

Зрозуміло, що така професійна діяльність вимагає від фахівця різного рівня сформованості комунікативної компетенції. Це, з одного боку, потребує, щоб в навчальних планах і програмах з мови був закладений матеріал на розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності.

Як пам'ятаємо, Є.І.Пассов виділяв рецептивну і продуктивну мовленнєву діяльність. У енциклопедичних виданнях види мовленнєвої діяльності трактуються ширше:

- 1) рецептивні види мовленнєвої діяльності: аудіювання, читання, аудіовізуальна рецепція (відео, аудіо, телебачення, Інтернет);
- 2) продуктивні види мовленнєвої діяльності: усна продукція (говоріння, читання вголос від об'яв, інструкцій до доповідей, співи); писемна продукція: від заповнення бланку, написання заяви до власної продукції;
- 3) інтерактивні види мовленнєвої діяльності: усна інтеракція (починаючи з елементарного обміну репліками до інтерв'ю, переговорів); писемна інтеракція (від звичайної записки до участі у комп'ютерних конференціях);
- 4) посередницька діяльність, тобто переклад.

Стосовно компетенції: тут також новий підхід до того, що означає знати мову. Раніше – це знати слова, граматичні правила, зараз знати мову – це означає володіти і розвивати свою комунікативну компетенцію. Знання мови не є самоціллю, в соціумі важливим є саме спілкування, мовленнєва дія та її наслідки. Тобто, навчити мови – це значить сформулювати комунікативну компетенцію.

Вміння спілкуватися, використовуючи лексичні й фразеологічні багатства, семантичні й етимологічні глибини, граматичну виразність, словотвірні потенції, стилістичну гнучкість рідної мови в усіх функціональних сферах зумовлює комунікативну компетенцію майбутніх педагогів.

Виразності мовлення значною мірою сприяє оволодіння інтонаційними (фразовий, логічний наголос, логічна і психологічна паузи, мелодика) і стилістичними (лексика, фразеологія і контекст, структура мови) засобами.

З метою формування в майбутніх учителів умінь інтонаційної виразності використовується серія методик: виголошення з різною інтонацією окремих слів, фраз, фонотренінг, сприйняття і характеристика інтонацій у мовленнєвій діяльності залежно від ситуації.

Розвиток у студентів здатності розуміти і відчувати слово здійснюється за допомогою методики “режисерських ремарок”. Студентам до тексту запропонованих педагогічних завдань пропонується зробити “режисерський коментар”, який полягає в тому, щоб дати аналіз реплікам дійових осіб (учителя, учня, батьків) за такими запитаннями:

1. Яке смислове навантаження несе кожна репліка?
2. Що відчуває дана дійова особа, вимовляючи ті чи інші фрази?
3. За допомогою яких інтонаційних засобів можна ефективніше передати розуміння і викликане ним почуття?

Крім того, використовується методика “порівняння мовних форм”. Студентам для аналізу пропонувалося порівняти два однакових за змістом, але різних за мовним оформленням тексти педагогічних завдань. Проаналізувавши їх, необхідно було дати відповіді на запитання:

1. Яке оформлення точніше і яскравіше розкриває емоційний контекст мови?
2. Якими стилістичними засобами це досягається?

Наступний етап спрямований на формування вмінь викладу емоційно насичених текстів. Ознайомившись з текстом, студенти повинні визначати ставлення автора до описуваних дійових осіб, а потім це авторське ставлення передати при викладі тексту за допомогою інтонаційних і стилістичних засобів.

Удосконаленню вміння відчувати емоційний контекст і передавати його сприяло прослуховування текстів у виконанні майстрів художнього слова, аналіз використовуваних ними засобів виразності, а потім відтворення цих текстів перед аудиторією.

Розчленування елементів інтонації здійснювалося з метою підвищення ефективності оволодіння ними. Формування вмінь використовувати їх в усній мові як нероздільне ціле здійснювалося в процесі мікрОВикладання, рольових ігор, коли студенти мали “чужу” мову зробити своєю і продемонструвати вміння використовувати як інтонаційні, так і стилістичні засоби виразності мови.

Готуючись до виступу, студент має проаналізувати умови, за яких доречна дана мова, вибрати й обґрунтувати оптимальні засоби виразності, продемонструвати різні варіанти мовної діяльності залежно від зміни умов і реакції слухачів.

Аналіз виступу студентів здійснювався за планом:

- Емоційний контекст розповіді.
- Реалізація єдності розуміння і переживання змісту.
- Адекватність інтонаційних засобів емоційного контексту.
- Доцільність використаних стилістичних засобів виразності.

- Побаження, спрямовані на вдосконалення вмінь і навичок виразного мовлення.

Шлях до виразності лежить також крізь уміння вчителя бачити образно те, про що він говорить. К.С.Станіславський слушно писав, що для того, щоб зробити слово дійовим, навчитися за його допомогою впливати на партнера, не можна обмежитися лише формальною передачею логічної думки. Дійова мова опирається на передачу партнерові конкретних “видінь” чи образних уявлень. Техніка створення “кінострічки видінь” є для майбутнього вчителя важливою передумовою перетворення авторського, “чужого” тексту в свій живий текст. “Видіння” впливають на виразність мови. Тому на заняттях ми формуємо у студентів уміння малювати словом зорові образи, які допомагають переживати, а не тільки розуміти зміст.

Оволодіння мовленнєвими уміннями та навичками, а також лінгвістична компетенція, яка полягає в опануванні мовою як системою, є тими визначальними чинниками, які забезпечують професійну підготовку вчителя.

Евристичні бесіди, проблемні запитання та завдання, диспути, навчальні дискусії на лінгвістичні та суспільні теми, дидактичні ігри, змагання, конкурси, вікторини – ось далеко неповний перелік перевірених досвідом методів і форм навчання, які в атмосфері співробітництва, взаємопідтримки, партнерства з викладачем дають змогу студентам не лише здобути й поглибити лінгвістичні знання, а й отримати мовленнєву практику. Адже саме практична діяльність відточує виразність думки, шліфує тонке чуття виражальних можливостей мови, формує якісні ознаки мовлення.

Досвід педагогічної діяльності свідчить, що для успішної реалізації означених дидактичних цілей комплексні завдання повинні відповідати певним вимогам:

- зміст завдань підпорядковується, в першу чергу, комунікативним цілям навчання, формує мовленнєві вміння;
- актуалізація лінгвістичних знань і вмінь зумовлюється безпосередньо ситуацією мовлення, яка моделюється при виконанні комплексного завдання;
- ядром комплексного завдання є робота зі словом як об’єктом лінгвістики, одиницею мовної системи, з одного боку, і елементом образного, художнього мислення, компонентом тексту, зв’язного висловлювання, з другого боку;
- неодмінною складовою комплексного завдання є проблемне питання або задача, внутрішня логічно-змістова суперечність яких стимулює процес мислення, активізує пізнавальну діяльність;
- зміст лінгвістичного матеріалу (фонетичного, словотвірного, морфологічного, синтаксичного) може варіюватися залежно від теми заняття, обов’язковим залишається інтегрований характер тих мовних і мовленнєвих вмінь, на розвиток яких воно спрямоване;
- формування загальнонавчальних вмінь, зокрема уміння послуговуватися словниками і довідниками, здійснюється в комплексному завданні у взаємозв’язку з розвитком спеціальних лінгвістичних вмінь і

навичок, серед яких першочергове місце посідають нормативні, пов'язані з культурою мовлення студентів;

– зміст текстів, відібраних для опрацювання, має стати опорою для продукування власних висловлювань, а також формування особистісних переконань, прилучення до культурних надбань рідного народу.

Ефективність комбінованих завдань значно посилюється, коли вони супроводжуються активізуючими запитаннями, спрямованими на стимулювання допитливості, справжнього інтересу до такого багатогранного явища, як мова. Вони можуть мати, приміром, форму дидактичної гри-тесту, яка розвиває чуття мови, збагачує словниковий склад мовлення студентів. Такі тести слід розглядати саме як гру, а не засіб контролю. Мета їх застосування – збудити інтерес до слова, перевірити своє чуття мови, знання з лексики. Завдання викладача – спрямувати цей інтерес на поглиблення знань, на роботу з довідковими джерелами: не просто відгадати слово чи правильний варіант його значення, а семантизувати всі слова, запропоновані в тесті, з'ясувати при пошукі їх походження, функціонування в різних стилях мови, сполучуваність з іншими лексемами.

Отже, використання інноваційних підходів до мовної освіти майбутніх учителів початкових класів формує їх високу комунікативну компетентність, культуру усного і писемного мовлення, прискорює професійну адаптацію в початковій ланці освіти середньої загальноосвітньої школи.